

Radioprogram: en ny mulighet for talemålsforskningen

Av Agnete Nesse

Sammendrag

Denne artikkelen tar for seg mulighetene for å bruke radioprogram både i forskningen på norsk talemål og i forskningen på 1900-tallets språkhistorie. I tillegg til å peke på konkrete forskningsspørsmål som kan stilles til radiospråk, vil jeg presentere det digitale arkivet Radioarkiv Nordland og hvordan det er bygget opp. Deretter diskuteres radiospråket og den posisjonen dette språket kan ha hatt i forhold til språkholdninger, og til slutt vil jeg presentere noen resultat som hittil er kommet fra arbeidet med Radioarkiv Nordland.

1 Radiospråk: Ikke akkurat naturlig tale

Norsk radiospråk har ikke vært gjenstand for mye forskning, men det er grunn til å tro at dette vil endre seg med økende grad av tilgjengelighet i form av digitalisering av arkivmateriale, i første rekke fra NRK sin side. I den grad slik forskning har vært gjennomført, har det vært innenfor tekstlingvistikk og pragmatikk, ikke innenfor forskningsdisiplinene sosiolingvistikk, dialektologi og språkhistorie som er mine forskningsfelt. Wenche Vagles *Radiospråket – talt eller skrevet?* (1990) tar blant annet for seg forholdet mellom programlederne og lytterne og hvordan dette forholdet har endret seg over tid. I fjor kom en masteroppgave ved UiO kalt *Den språklige henvendelsen til unge lyttere* (Lozitskaia 2005), også den med et kommunikasjonsperspektiv, men med ordforrådet som målestokk,

der bruk av ulike typer pronomen, innslag av ungdomsspråk hos de voksne programlederne osv. ble undersøkt.

Begge disse arbeidene har altså vært opptatt av spenningsfeltet programleder – lytter, noe som ikke er underlig i studier av medier. Samtidig er det slik at i svært mange radioprogram er der flere bak mikrofonen, både én eller flere programledere, og én eller flere som blir intervjuet. Det språklige samspillet dem imellom er også verdt undersøkelser. En kan se det i et tilpassingsperspektiv der tilpassingen gjelder både de to samtalepartnerne, og det mediet de opptrer i. En radiojournalist som intervjuer en person, vil måtte balansere mellom det radioen krever av talemåter på den ene siden, og tilpassing til intervjuobjektet for å få et godt intervju på den andre.

Innenfor talemålsforskningen har ønsket om å undersøke naturlig tale vært sterkt. "The observer's paradox", formulert av William Labov, har stått sterkt med sitt ønske om å få frem naturlig tale, samtidig som naturlig tale ikke opptrer i en intervjusituasjon, og det derfor har vært et metodisk mål å avlure informantene deres naturligste språk (se f.eks. Milroy 1987:57–60). I den grad formell tale har vært et forskningsobjekt i sosiolingvistikken, har det først og fremst vært som et sammenlikningsgrunnlag med naturlig tale, for å få kunnskap om informantenes / informantgruppens register.

I norsk talemålsforskning har det vært vanlig at forskeren samler inn sitt eget materiale, spesielt konstruert for den oppgaven hun eller han har satt seg. Det er utført mye viktig arbeid i forhold til hvordan informanter skal velges ut, hvordan de skal informeres om det pågående arbeidet, og hvordan intervjuene skal gjennomføres (se f.eks. Haugen 1997:40–48 og Hognestad 1997: 67–92). For mange vil det også oppleves som utilfredsstillende eller nesten uredelig å forske på et talemålsmateriale som er samlet inn av andre. I dag ser vi en endring i denne holdningen; en hører oftere uttalt ønsket om å samle materiale fra flere forskere i store databaser, med de utfordringer og gevinster dette kan bringe med seg. I prosjektbeskrivelsen til prosjektet UPUS (Utviklingstendenser i urbane språkmiljø), som mitt prosjekt er en del av, er utviklingen av en slik database for eksempel et uttalt mål (se prosjektbeskrivelsen s. 4).

Kombinasjonen av fokusering på naturlig tale og ønsket om spesialkonstruert materiale som tilhører den enkelte forsker, gjør det forståelig at radiospråk ikke har vært prioritert innenfor norsk talemålsforskning. Det er åpenbart at radiospråk ikke kan klassifiseres som naturlig tale. De NRK-ansatte er underlagt språkregler, delvis generelle regler og delvis regler knyttet til bestemte typer program (se diskusjon hos Sandøy 1998 og Vinje 1998). De blir i noen grad overvåket, slik at en NRK-medarbeider kan få kritikk ved for eksempel bruk av gammel tellemåte i program der dette ikke faller inn under reglene.¹ Enhver tøying av reglene fra journalistens side vil derfor kunne tolkes like mye som utprøving av regler som naturlig tale.

Så kunne en kanskje se for seg at det var mulig for språkforskeren å utelate de NRK-ansatte og konsentrere seg om de som blir intervjuet i radioprogrammene, for de er jo ikke underlagt språkbruksregler. Men også de er deltakere i skapingen av radioprogram og de forventningene en har til hvordan et radioprogram bør høres ut. Og ønsket til mange intervjuobjekt om å snakke tydelig og forståelig vil føre til at mange av dem tar i bruk andre deler av det språklige registeret sitt enn det de bruker til daglig.

En siste innvending til bruk av radiospråk som talemålsmateriale som kan nevnes, er at det vanskeliggjør bruk av statistikk. Å fremskaffe for eksempel 20 program der de som snakker, er bodøværinger født mellom 1950 og 1960 vil, uansett om en ikke brydde seg om problematikken rundt naturlig tale og register, være en metodisk utfordring som muligens ikke ville være verdt bryet. Da hadde det sannsynligvis vært enklere å gå ut i byen og skaffe dem til veie på tradisjonelt vis.

Derfor er det slik at hvis en vil bruke radioprogram som talemålsmateriale, så må det være fordi en er ute etter kunnskap om språkbruk som en ellers ikke kan få tak i. Og har en først åpnet opp for det interessante som radioen kan by på, er det ikke tvil om at vi gjennom digitalisering av radioprogram har fått muligheten til en utvidelse av både metoder og tema i norsk talemålsforskning.

¹ Muntlig kommunikasjon, Lasse Skogvold Isaksen, tidligere medarbeider i NRK Nordland.

Mulige forskningsspørsmål som en kan stille til et slikt materiale er f.eks.:

- Dialektenes plass i norsk offentlighet på 1900-tallet
- Realiseringen av standardtalemål i forhold til endringene i rettskriving
- Gjennomføringen av den nye tellemåten
- Bruken av høflig tiltale
- Radiospråket som pådriver i forhold til endring av språklig praksis og språkholdninger
- Radiospråket som symptom på endring av språklig praksis og språkholdninger

At dialektene fikk større plass i norsk offentlighet i løpet av særlig siste halvdel av 1900-tallet, er noe alle "vet", men som vi ikke har mye eksakt kunnskap om. Satt på spissen kan vi si at vi vet mye om hva slags språkpolitiske debatter som ble ført på 1900-tallet, mens vi vet mindre om hva slags talemål de muntlige debattene ble ført i. De fleste språkhistorisk interesserte voksne i Norge vil kunne huske at det var en stor sak at finansminister Sigbjørn Johnsen snakket dialekt, men hvordan snakket ministrene før? Dette vil si at forskningen på bruken av standardtalemål, først og fremst riksmål, er uløselig knyttet til forskningen på graden av dialektbruk, fordi de som ikke brukte dialekt, brukte noe annet, og hvordan hørtes dette andre ut? At 1938-rettskrivingen var problematisk for mange riksmålstalere er vel kjent, ikke minst gjennom historien rundt foreldreaksjonen mot samnorsk (se f.eks. Jahr 1994:75–77). Men et perspektiv som har fått ligge, er at dette i noen grad var en gruppe språkbrukere som så det som riktig å snakke etter rettskrivingsreglene, og at de, hvis de skulle være lojale mot rettskrivingen av 1938, ville måtte lære seg et helt nytt talemål. I radioen ble det lite av dette, i hvert fall i mitt materiale. Faktisk er der bare en eneste av journalistene i Radioarkiv Nordland som snakker etter de radikale formene fra 1938, og det er så seint som i 1957.

Gjennomføringen av den nye tellemåten er interessant å følge sammen med bruken av dialekt. Oppfattet folk den som en del av riksmålet eller ikke? Ble den konnotert sterkere til nynorsk enn til

både dialekter og riksmål? Hadde den en storhetstid på 1950- og 1960-tallet, for så å bli mindre brukt uten å falle helt bort? Dette kan også undersøkelser av radiospråk gi oss kunnskap om.

Høflig tiltale hører vi ikke mye til lenger, en ser det på ett og annet skilt (f.eks. på Gardermoen) og leser det i en og annen reklame. I og med at Radioarkiv Nordland inneholder så mange intervjuer, er det her mulig å følge avviklingen av høflig tiltale, og sammen med dette, endring fra bruk av tittel og etternavn til hyppigere bruk av fornavn og utelatelse av tittel.

De siste punktene jeg har satt opp, dreier seg om vekselvirkningen mellom radiospråk på den ene siden og språkbruk og språkholdninger på den andre. Forenklet kan dette sies som at først når en språklig praksis er blitt vanlig, vil den tas opp i radio, men når den først tas opp der, får den et slags godkjent standardstempel på seg. Samtidig er det ikke tvil om at der finnes radiomedarbeidere gjennom historien som har hatt et språkpolitisk mål om å tøy grensene og gå fremst i å få til endring i de talespråklige praksisformene.

2 Radioarkiv Nordland

Da jeg bestemte meg for å undersøke radiospråk som en del av prosjektet *Talemål i Bodø*, så jeg for meg at jeg skulle gjøre et utvalg av representative program fra distriktsradioen til NRK i Bodø. Jeg gjorde flere henvendelser til distriktskontoret for å få komme til arkivene og lytte gjennom program slik at jeg selv kunne velge hva jeg skulle arbeide med og hva jeg skulle la ligge. Dette viste seg å ikke være mulig. Det jeg fikk tilbud om, og som jeg til slutt takket ja til, var å få tilgang til det såkalte Radioarkiv Nordland. Ulempen ved dette arkivet, slik jeg så det, var at utvalget var gjort av andre enn meg og ut fra andre motiv enn språkvitenskapelige. Jeg regnet med at dette ville gjøre materialet tyngre å arbeide med enn om jeg hadde fått gjort mitt eget utvalg.

Radioarkiv Nordland er utarbeidet som et samarbeid mellom NRK og Nasjonalbiblioteket². Normalt må man oppsøke sitt fylkesbibliotek for å få tilgang til arkivet, men jeg har fått en tidsbegrenset tilgang på min egen pc. I presentasjonen av arkivet på hjemmesidene forside står det:

Radioarkiv Nordland er en tjeneste utviklet for å formidle en smakebit av NRKs historiske radioarkiv til deg som er interessert i lokalhistorie. Her kan du lytte på ca 300 eldre og nyere radioprogram fra ditt eget fylke, kanskje også fra ditt eget hjemsted. Du kan også lese litt om innholdet i hvert program, om eller fra andre verdenskrig, fiske, jordbruk, industri, samferdsel og annet.

De 301 programmene er fra perioden 1936–1996, fordelt slik at halvparten av dem er fra mellom 1936 og 1980 og halvparten fra mellom 1980 og 1996. Det er planer om å digitalisere hele arkivet til NRK:

Prosjektet tar sikte på å digitalisere hele NRKs historiske radioarkiv. Dette er for å sikre NRKs radiohistorie for ettertida og å forenkle gjenfinning og gjenbruk av materialet. Ansatte ved NB og NRK kan i dag søke i denne databasen, lytte til program eller laste ned lyd for gjenbruk. Det er til nå blitt digitalisert 32000 bånd med til sammen 24000 timer optak.

Akkurat hvor mange timer Radioarkiv Nordland består av, har jeg ikke talt, men det er et stort materiale å arbeide med. De korteste programmene er på noen få minutter, og de lengste på opp mot halvannen time. Majoriteten av programmene er på mellom 15 og 30 minutter. Bare noen ganske få av programmene er monologer som taler, kåseri eller nyhetsopplesninger. Det som dominerer, er magasinprogram med minst én programleder og minst én person som blir intervjuet. Det er stort spenn i hva slags folk som blir intervjuet, i den forstand at flere sosiale lag er representert. Et magasinprogram om for eksempel jernverket på Mo vil oftest ha i seg

² Det finnes også en CD utgitt av NRK og Cappelen i 2000 med korte klipp fra den nasjonale radiohistorien: *Dette er Norge*. Denne kan også muligens brukes til språkundersøkelser.

intervjuer både med direktørsjiktet, mellomledere, fagforeningsledere og arbeidere. I noen tilfeller også med en kone. Og dette er den største svakheten ved Radioarkiv Nordland: Fordelingen mellom kvinner og menn er svært skeiv, hvilket vil si at det i første rekke er menns språk vi får tilgang til. Jeg vet ikke om det hadde vært mulig å lage et slikt arkiv med jevnere fordeling, eller om det er den mangelfulle tilstede-værelsen av kvinner i radioen (og annen offentlighet) i denne perioden som er problemet. Kanskje hadde en med en annen temaprofil kunne fått frem flere kvinnestemmer?

Hva som defineres som interessant lokalhistorie fra et fylke som Nordland, vil det kunne være uenighet om. Utvalget som er gjort til Radioarkiv Nordland, vil avhenge av ikke bare smaken til de som har foretatt utvalget, men også hva der faktisk ble laget program om i den aktuelle perioden. For å få et klarere bilde av arkivet, har jeg foretatt en inndeling etter tema:

Tabell 1: Radioarkiv Nordland, 1936–1996. Delt inn etter tema.

Tema	Antall program
2. verdenskrig (Narvik og Majavatn)	94
Kultur / Kulturminner (gamle handelssteder, Hamsun, Petter Dass)	44
Gruvedrift / Industri (Sulitjelma, Mo i Rana, Mosjøen)	43
Samferdsel (vei, jernbane, fly, båt)	24
Fiske	23
Natur / Friluftsliv (jakt)	21
Politikk (portrett av avgåtte politikere)	19
Barn / Ungdom	9
Håndverk (båtbygging)	7
Media (radio, tv, avis)	6
Helse	4
Dialektprøver	3
Handel	3
Jordbruk	1
I alt	301

Tabellen trenger kanskje ikke så mange kommentarer. Jeg har satt stikkord ved siden av enkelte tema, for å spesifisere hvilke emner som dominerer. For eksempel er programmene om 2. verdenskrig særlig knyttet til kampene om Narvik på den ene siden, og motstandsbevegelsen i området rundt Majavatn på Helgeland på den andre. Det vil si at særlig helgelandsmålet er godt belagt i materialet. Narvikprogrammene har ikke så mange dialektbrukere, i og med at soldater fra hele landet (og fra andre land) var med i kampene.

En samlet karakteristikk kan være at dette er program i folkeopplysningens tjeneste, der to eller flere menn samtaler om tema en mener folk flest har nytte av å lære mer om. Selv om det kommer flere kvinner med fra 1970-tallet av, og selv om en og annen programleder prøver å være munter, så er dette materialet samlet sett preget av formell tale. Det vil si at de som bruker dialekt i disse programmene, trolig alltid gjør det, og at mange av de som bruker standardtalemål eller blanding mellom standard og dialekt i disse programmene, antakeligvis bruker dialekt i andre situasjoner.

Det som virkelig er et pluss med Radioarkiv Nordland i forhold til et "eget" utvalg av radioprogram, er informasjonen som er skrevet til hvert program. Det opplyses om hvem som er programleder, og det opplyses om navnene til dem som blir intervjuet, sammen med et kort resyme av det de snakker om. I mange tilfeller, men dessverre ikke alltid, får vi opplyst hvilket yrke den som blir intervjuet, har, og når det gjelder svært unge eller svært gamle intervjuobjekt, får vi også vite alderen. Dette vil si at vi har gode muligheter til å følge sammenhengen mellom sosiale og språklige kjennetegn hos de som blir intervjuet, over tid.

3 Radiospråk og språkholdninger

Grunnen til at jeg opprinnelig ønsket å arbeide med gamle radio-program, var at jeg ønsket tilgang til språkholdninger fra tiden før 1970-tallet. I arbeidet med talemålet i Bodø hadde jeg gjennom både systematiske intervjuer og mer tilfeldige samtaler med folk fått ideer om hvordan de språksosiale forholdene var i byen i mellom- og etterkrigstiden, men erindringer og anekdoter er ikke nok hvis en ønsker å kartlegge språkhistorien. I tillegg til "målmerkehistorien" til

bymålet, har jeg særlig vært opptatt av forholdet mellom riksmål³, bymål og bygdemål, eller rettere sagt bymålets balansegang mellom de to andre varietetene (Nesse 2003), og særlig i vår tid bymålets ekspansjon på bekostning av både bygdemål og riksmål.

Det er påfallende hvor negative folk flest er til språket til de som i dag snakker riksmål i Bodø, og jeg har tolket det som en slags (ubevisst) hevn over en situasjon der mange ble tvunget til å snakket et slags riksmål i jobbsammenheng, eller hvis de skulle flytte til Oslo. For å komme denne situasjonen nærmere inn på livet, mente jeg det var viktig å få tilgang til offentlig, formelt språk på 1900-tallet. Den beste måten å få tilgang til dette språket på, var nettopp gjennom radioen. Fjernsynet var mindre viktig for folk flest før 1970-tallet, og heller ikke da var det lokalfjernsyn som kunne prege nordlendingenes holdning til hvordan nordlendinger bør snakke offentlig.

Dette betyr at jeg også har hatt et mottakerperspektiv på arbeidet mitt med Radioarkiv Nordland. Jeg har ikke vært mest opptatt av hvilke regler for språkbruk de ansatte i NRK har vært underlagt, derimot har jeg vært opptatt av hvilket språk lytterne har hørt. For selv om det er liten grunn til å tro at lytterne selv begynner å snakke slik de hører at folk i radioen snakker, så er det all grunn til å tro at lytternes *språkholdninger* blir preget av radiospråket. Hører en aldri at folk med høy sosial status snakker noe annet enn riksmål, kan det være nærliggende å mene at det er korrekt og "naturlig" for slike folk å snakke riksmål, og at hvis en vil bli en av dem, kan en ikke snakke dialekt. Og motsatt, hvis intervjuobjekter som er fiskere, arbeidere eller båtbyggere alltid snakker dialekt, vil en raskt komme til å mene at det språket passer best for dem – og at det er galt eller "unaturlig" for en fisker å snakke riksmål.

Også språkvalgene til radiojournalistene varierer. I en tid da det ble forventet at de snakket riksmål, var det noen som valgte å bruke den lokale varianten, et nordnorsk riksmål. Denne kunne seinere, for

3 Bruken av begrepet *riksmål* eller *talt riksmål* i stedet for *bokmål*, er betinget av behovet for en nøyaktig beskrivelse. Det vil si at dette er et talemål som følger den smale riksmålsnormen med to grammatiske kjønn, lite bruk av diftonger, preteritum og perfektum partisipp av svake *a*-verb på *-et* osv.

de som ble med radioen over 1970-tallet, justeres litt etter litt mot dialekt. Særlig én av NRK sine journalister kan følges på denne språklige ferden. Det første programmet med ham i Radioarkiv Nordland er fra 1968, og frem til det siste i 1992 er det hele 43 program der han er programleder. Journalisten er fra Mo i Rana, født i 1930, og det språklige registeret hans spenner fra nordnorsk riksmål til ranamål. Også overgangen fra *De* til *du* blir belagt hos denne journalisten. Når det gjelder det tredje språktrekket jeg har sett særlig på, bruken av ny eller gammel tellemåte, er han konsekvent i sin bruk av den nye. Dette i motsetning til flere av hans kolleger som lar bruken av den gamle tellemåten følge dialektbruk, slik at den nye tellemåten markeres som standardspråk og den gamle som dialekt.

I det første programmet der denne journalisten er programleder, er det eneste dialektinnslaget, ved siden av nordnorsk intonasjon, senket rotvokal i <slæpebåten>, som blir uttalt /slæ:bø:tn/. Disse første årene bruker han ellers kun riksmål, men vi ser en endring i bruken av høflig tiltale. I det første intervjuet i 1968 hører vi at han skiller mellom de to han intervjuer. Den ene, en eldre mann som vi ikke vet yrket til, som snakker modifisert vefsenmål, blir tiltalt med *De*: "Vil De Paulsen fortelle litt om hva som egentlig skjedde?", mens den andre, en ung journalist som snakker bymål fra Mo, blir tiltalt med *du*: "Hvilket inntrykk har du av båten slik den ligger i dag, Søkenes?". Etternavn brukes til begge, vi har ennå ikke kommet inn i fornavnperioden. Fra 1973 av bruker denne journalisten bare *du* når han intervjuer folk, selv når han intervjuer folk han tidligere har brukt *De* til. En hyppig gjest i studio er Axel Coldevin, født 1900 på Dønna på Helgeland, bosatt på Østlandet siden 1920-tallet. 1971 blir Coldevin tiltalt slik: "Doktor philos. Axel Coldevin [...] De er enig i at [...]" og i 1973 har dette endret seg til "[...] Coldevin, du har i boka di om storgårder [...]".

Selv om økende dialektbruk og bortfall av høflig tiltale er to fenomen som nok kan tolkes ut fra samme politisk-kulturelle ramme, så er det ikke tvil om at i dette materialet som helhet, også når det gjelder denne journalisten, så faller høflig tiltale først. Det er ikke før i 1980 at han lager et helt program der han i hovedsak snakker dialekt gjennom hele programmet. Det typiske på slutten av 1970-

tallet er at han har en introduksjon på riksmål før han intervjuer på dialekt. Dette er også typisk for materialet som helhet, den mye omtalte dialektbølgen som knyttes til 1970-tallet, slår ikke ut i radiospråket før i 1980.

Det vi hører av språkbruken til denne journalisten, er at det valget han tok på 1960-tallet om å bruke nordnorsk riksmål fremfor å gå over til østlandsk, gav han et svært fleksibelt arbeidsredskap i tiårene som kom. En kan trygt si at destandardiseringen skjedde gradvis. Riktignok kan en (med Blom og Gumpertz 1972) bli fristet til å kalle riksmålet han bruker i 1968 og den breieste varianten av ranamålet som han bruker i 1991 (i intervju med en 100 år gammel dame fra Gruben), for to adskilte varieteter. Men programmene mellom disse ytterpunktene viser en språklig fleksibilitet som gjør at det er mer nærliggende å snakke om et bredt register der det er glidende overganger mellom de ulike stadiene.

For andre av de nordlandske journalistene har det å bruke nordnorsk riksmål i arbeidet i radioen vært et nærmest umulig valg, uvisst hvorfor. De valgte heller å gå over til østlandsk, dvs. at alle de språklige nivåene ble endret. Det er mulig at østlandsk riksmål den gang (som nå ?) opplevdes som mer nøytralt enn nordnorsk riksmål. Kanskje kunne en med en østnorskstrategi komme seg unna en dobbel knipe: For nordlendinger kunne det å gå over fra dialekt til regionalt preget riksmål oppleves som knot, mens det å gå over til østlandsk kunne forsvares som jobb-betinget språkskifte. For ledelsen i NRK kunne avvik fra riksmålet som tenderte mot østlandsk være lettere å akseptere enn avvik som tenderte mot nordlandsk, selv om dette ikke nødvendigvis var nedfelt i noen språkregler.

En nyttig bok for å forstå disse mekanismene, er *Dannet Talesprog* av Andre Bjerke. Den kom i 1966, og er i all sin arroganse egnet til å forklare for eksempel hvorfor nordlendinger kan tillate seg å si /æ:/ <selv> men ikke /fje/ <fjell> i radioprogram laget i Nordland om nordlandske forhold. Formen /æ:/ kan entydig klassifiseres som lavstatus østlandsmål, og bruken av den fremfor lokale varianter som /ø/ (moderne bodøuttale med kort vokal og retrofleks l) viser at en overgang til jobb-østlandsk hos de nordlandske radiojournalistene

ikke bare betydde overgang til østlandsk riksmål, men overgang til hele det østlandske registeret.

Bjerke hevder i *Dannet Talesprog* at "En dialektvariant vil sjelden eller aldri erobre landsgyldighet hvis den ikke har dekning i Oslomålet" (s. 59). For å utdype dette tar han tak i den forskjellige behandlingen av tjukk l og palatale konsonanter i riksmålet, to språktrekk som er viktige i vårt tilfelle, i og med at begge språktrekkene finnes i nordlandsk:

Tykk l er altså ikke et rent dialekt-fonem på linje med de muljerte konsonantene; den har i en viss forstand erobret landsgyldighet, takket være sin forekomst ikke bare i Oslo-dialekt, men i dannet Oslo-tale. Riksmålet har både tynn og tykk l, og den varierte bruk av de to sproglydene har en stil- og betydningsnyanserende funksjon. Når vestnorsk og nordnorsk ikke kan følge østlandstungen her, vil det bare si at disse talemål er fattigere; de mangler et fonetisk stilmiddel (s. 62).

Det er et påfallende trekk i Radioarkiv Nordland at tjukk l står så sterkt i forhold til palatale konsonanter. Palatalene er så godt som fraværende hos radiojournalistene frem til 1980-tallet⁴, selv om morfologiske og syntaktiske dialekttrekk kommer inn i radiospråket. I et intervju med to riksmålstalende bodøgutter fra 1936 brukes et par ganger tjukk l, men ingen palataler. I utgangspunktet har jeg tolket dette som at de hadde tjukk l i bymålet sitt (de aktuelle guttene var bidialektale), og at de hadde den med fra bymålet og inn i riksmålet. Dette var i seg selv interessant, fordi tjukk l står så svakt i bymålet i dag. Og jeg har tolket det som at tjukk l sto mye sterkere i bymålet på 1930-tallet enn i dag, når selv riksmålstalere brukte den. Men det er mulig denne tolkningen er feil, og at grunnen til at de har ett og annet ord med tjukk l (og a-endelse) som /eka/ <kjeklet> er fordi det ble forventet at ord med denne typen stilvalør skulle ha tjukk l i riksmålet.

⁴ Jeg har hittil analysert alle programmene frem til 1982, derfor har jeg ikke informasjon om alle språktrekkene lenger frem enn til det.

4 Dialektbruk og standardspråk

Det kanskje mest grunnleggende "språktrekket" jeg har undersøkt hittil, er dialektbruk i radio, og det er det eneste som blir presentert i noen detalj i denne artikkelen. I og med at dette er en slags midtveisrapport, har jeg oversikt bare over perioden fra 1936 til 1982, dvs. 171 program. Antall språkbrukere er langt høyere enn 171. Jeg har talt hver person i et program som én, selv om samme person dukker opp i flere program. Det vil for eksempel si at journalisten som leder 43 program, blir talt 43 ganger. Dette er en nødvendig fremgangsmåte nettopp fordi det er et diakront materiale, og fordi den samme personen, som tilfellet er med den aktuelle journalisten, ikke snakker likt i 1968 og i 1992. Hvis han skulle bli telt bare en gang, hadde jeg ikke visst om jeg skulle plassere ham som riksmålsbruker, dialektbruker eller blandingsbruker.

Tabell 2: Type varietet brukt i Radioarkiv Nordland 1936–1982, i alt 507 stemmer fordelt på 171 program.

Årstall	Riksmål	Nynorsk	Dialekt	Blanding	Antall stemmer i alt
1936-1950	77	5	14	20	116
1951-1960	35	6	4	10	55
1961- 1970	79	12	23	17	131
1971 - 1982	72	10	84	39	205
I hele perioden 1936-1982	263 (52%)	33 (6%)	125 (25%)	86 (17%)	507 (100%)

Det er som vi ser, forsvinnende få som bruker nynorsk standard i dette materialet. De som gjør det, er først og fremst "søringer", enten vestlendinger eller østlendinger. Kun et par stemmer er nordlendinger som har valgt å følge nynorsk standard fremfor riksmål. Blandingskolonnen er noe uryddig, fordi det i den gruppen både befinner seg stemmer som blander mellom standard (enten nynorsk eller riksmål) og dialekt, og stemmer som har blandingsdialekter. Til alt overmål er et par britiske soldater som snakker gebrokkent norsk plassert her, og et par svensker som snakker

blanding mellom norsk og svensk. Svensker som snakker sin svenske dialekt, er plassert under dialektbrukere. Langt de fleste dialektbrukerne er nordlendinger, så det vi primært ser her, er at nordlandsk i løpet av 1970-tallet tar innpå riksmål som radiospråk i NRK Nordland.

I den neste tabellen er både nynorskbrukerne og blandingsbrukerne tatt bort, for å få tydeligere frem hovedmotsetningen mellom riksmål og dialekt. Stemmene er delt i de to hovedgruppene journalist og intervjuobjekt.

Tabell 3: Bruken av riksmål og dialekt fordelt på radiojournalist og intervjuobjekt, perioden 1936–1982.

Årstall	Riksmål radiojournalist	Dialekt radiojournalist	Riksmål intervjuobjekt	Dialekt intervjuobjekt
1936-1950	36	0	42	14
1951-1960	12	0	23	4
1961-1970	54	1	26	22
1971-1982	41	15	31	69

Vi ser at dialektbrukerne i perioden 1936 til 1970 med ett eneste unntak er folk som blir intervjuet, og at først på 1970-tallet er det en liten økning i antall dialektbrukere blant radiojournalistene. Den virkelig store endringen skjer i perioden fra 1971 til 1982 ved at flere av intervjuobjektene bruker dialekt i intervjusituasjonen. Dette *kan* bety at flere faktisk bruker dialekt til daglig, men først og fremst at flere velger å snakke dialekt når de blir intervjuet. I den grad vi har opplysninger om yrkesbakgrunn til de som blir intervjuet, ser vi at riksmålsbrukerne i enda større grad i den siste tiårsperioden enn tidligere tilhører de høyt utdannede. Yrker som biskop, lege, botaniker, forsvarssjef, skoledirektør bekrefter den sosiale lagdelingen når det gjelder språkbruk. Men dette blir tydeligere i den siste perioden fordi det tidligere også var folk fra andre samfunnslag som kunne ta riksmålet i bruk.

Væreierne er gjennom de tidligere delene av materialet stabile brukere av nordnorsk riksmål. Ikke bare bruker væreierne og deres familier (evt. etterkommere) nordnorsk riksmål, men også de av

deres ansatte som er høyest på den sosiale rangstigen, bruker et språk som nærmer seg riksmålet i intervjusituasjonen, mens de lenger nede på den samme rangstigen bruker dialekt. Det er god grunn til å anta at væreierfamiliene og kretsen rundt dem var viktige bærere og videreførere av denne varieteten, hvis vi går tilbake til tiden før byer som Bodø var særlig folkerike.

I de økonomiske endringstidene på 1900-tallet hører vi i flere reportasjer at fiskevær har gått konkurs og i flere tilfeller er blitt kjøpt opp av tidligere husmenn eller arbeidere. Hvem identifiserer disse seg med, og hva slags språkvalg tar de? I et interessant intervju med en slik "ny" væreier fra 1981, sier han spesifikt at han ikke er væreier, for det begrepet er foreldet, og typisk nok er han den første væreieren i materialet som snakker dialekt, og det gjør også barna hans, som arbeider på bruket.

Når det gjelder økningen av dialektbrukere blant radiojournalistene, så er det tydelig at dette er et bevisst valg, og eldre folk jeg har snakket med, omtaler enkelte av pionerene innenfor dialektbruk som folk "som hadde brei dialekt i radio som varemerke". Den første som bruker dialekt, i 1970, er svært ordknapp, og begge programmene med denne journalisten (1970 og 1974) er det vi kan kalle tradisjonsstoff-program – et intervju med en gammel mann som var værprofet, og et annet program med en revyduo. Intervjuobjektene bruker både dialekt og mer standardnær tale, det vil si at revyduoen bruker tilnærmet riksmål når de blir intervjuet og dialekt når de gir smakebiter på revyinnslagene sine. Det var i utgangspunktet ventet at denne typen tema ville kunne fremkalle dialektbruk fra intervjuerens side. Også i tidligere program er det tendenser til at intervjuerne legger inn noen dialektformer når de intervjuer for eksempel båtbyggere, mens de holder seg til riksmålet når de intervjuer professorer.

I det første lengre intervjuet der en radiojournalist bruker dialekt, i 1979, er valget av dialekt påfallende, og fremstår mer som divergens enn som konvergens i forhold til intervju-objektet. Det er en kvinnelig radiojournalist som intervjuer Gidsken Jacobsen fra Narvik. Gidsken Jacobsen (1908-1990) var flyger og forretningskvinne og har hatt høy status i mange miljø i Nordland og trolig ut over Nordland

også. Jacobsen selv snakker i det aktuelle intervjuet riksmål med enkelte narvikformer som *æ* (men oftest *jet*), *dem* som subjekt, *båta* (men oftest *båter*), *sammens med*, *silda*. Av konservative former i språket hennes kan nevnes *efter* (og *nu*, men det er jo også narvikmål), *skipsvervet* (en form som også er kjent fra eldre bergensk), og stedsnavn som *Florens*, *Neapel* og *Venedig*.

Dette intervjuet fremstår også som en slags 'proppløsner' i materialet. Etter dette øker det raskt på med dialekttalende intervjuere blant journalistene, både ved nye stemmer som kommer til, og ved at tidligere riksmålsbrukere går over til å bruke dialekt.

Det er mitt håp at denne presentasjonen av Radioarkiv Nordland og noen av de problemstillingene som knytter seg til arbeidet med et slikt arkiv, kan inspirere flere til å ta i bruk radioprogram i språkforskningen. De resultatene som jeg i tiden fremover kommer frem til, vil være knyttet til radiospråket i Nordland, og utviklingen av det. Selv om det er grunn til å tro at de endringene vi kan følge i Nordland i en viss forstand er representative for Norge som helhet, kan der være viktige forskjeller som vi ikke blir klar over før noen går grundig gjennom materiale fra andre kanter av landet. For eksempel kan en regne med at forholdet mellom standardtalemål og dialekt har vært noe annerledes på Vestlandet der nynorsk sto sterkere som radiospråk enn i Nordland. Og det er også mulig at overgangen til dialekt var mer problematisk på deler av Østlandet enn i Nordland, siden østlandsdialektene står i et annet forhold til standardmålet enn det de nordlandske dialektene gjør.

Litteratur

- Blom, Jan-Petter og John J. Gumperz 1972. "Språkstrukturers sosiale betydning: om kodeskifte i et norsk lokalsamfunn" i J. Engh, E. Hanssen, K. I. Vannebo og G. Wiggen (red.) *Språksosiologi*. Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget, s. 97-127.
- Bjerke, Andre 1966. *Dannet talesprog*. Riksmålsforbundet.
- Dette er Norge. Radioens århundre 1900-2000*. CD utgitt av NRK og Cappelen 2000.
- Haugen, Ragnhild 1998. "Variasjon og endring i sognsdialekten." *Målbryting* nr. 1, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.

- Hognestad, Jan K. 1997. *Tonemer i en høytunedialekt. En undersøkelse med utgangspunkt i Egersund bymål*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Jahr, Ernst Håkon 1994. *Utsyn over norsk språkhistorie etter 1814*. Oslo: Novus.
- Lozitskaia, Olga 2005. *Den språklige henvendelsen til unge lyttere. En pragmatisk analyse av programlederens prat i Petres program Pullover*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Milroy, Lesley 1987. *Observing and Analysing Natural Language*. Oxford: Blackwell.
- Nesse, Agnete 2003. "Bødødialekten – en romslig norm?" i G. Akselberg, A. M. Bødal og H. Sandøy (red.) *Nordisk dialektologi*. Oslo: Novus, s. 385–400.
- Radioarkiv Nordland, forside: http://www.nb.no/radioarkiv_nordland/ (27.07.06)
- Sandøy, Helge 1998. "Talenorm i NRK" i R.V. Fjeld og B. Wangensteen (red.) *Normer og regler. Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998*. Nordisk forening for leksikografi.
- UPUS (prosjektet "Utviklingstendenser i urbane språkmiljø")
prosjektbeskrivelse:
<http://www.hf.ntnu.no/hf/adm/forskning/prosjekter/UPUS/Upus.pdf>
(27.07.06)
- Vagle, Wenche 1990. *Radiospråket – talt eller skrevet? : syntaktiske og pragmatiske tilnærminger i semiotisk perspektiv*. Oslo: Novus.
- Vinje, Finn-Erik 1998. "Talemålsnormering i NRK" i R.V. Fjeld og B. Wangensteen (red.) *Normer og regler. Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998*. Nordisk forening for leksikografi.